

Eestikeelse terminivara hoole ja kasutus on terminoloogiakomisjoni eesmärk ja mõte

Ülle Sihver

Eesti maaülikooli keelekeskuse juhataja, terminikomisjoni liige

Mõisted vajavad nimetamist ja mõisteline mitmekesisus korrastamist. Ühiskond muutub pidevalt, seetõttu kestab ka seda kirjeldavate terminite otsing. Mõiste on seletava sõnaraamatu järgi 'esemeid ja nähtusi nende oluliste tunnuste, seoste ja suhete kaudu peegeldav abstraktse mõtlemise vorm', mille tulemusena mõistame nähtusi ja nende omavahelisi seoseid. Termin seevastu on oskussõna, millega mõtteid väljendada, n-ö mõiste nimi. Mõiste on teadmuskäsitlus ja seda saab defineerida. Termin seevastu on keeleüksus. Segadust võib tekitada asjaolu, et me mõtleme samuti sõnadega ning mõiste kujutamiseks kasutame sõnu. Teisisõnu, me defineerime ja selgitame sõnade abil mõistet, leidmaks sõna, mis sobib mõistet tähistama ehk terminiks.

Termini järele tekib teadlasel vajadus, kui tal jääb puudu sõnadest, millega oma teadmisi edastada ning avastatu üle mõelda. Ideaalis vastab üks termin ühele mõistele, tegelikkuses on keelele omane sünonüümia ja tähenduse osaline kattumine. Terminitöö aluse moodustab seetõttu mõistesüsteem, mis kantakse andmebaasi ja mis täidab ka seniste sõnaraamatute ülesannet. Mõiste jaoks termini leidmine tähendab mõiste mõistmist tema keskkonnas ja seostes. Meil tuleb analüüsida, millised terminid on uut mõistet ümbritsevas süsteemis olemas, ning leida uuele mõistele terviksüsteemiga sobiv suupärane ja lingvistiliselt korrektne termin. Andmebaasis asuva termini kasutusväärtus sõltub lisatud teabest, sh põhitermin, sünonüümid, valdkonnamärgend, definitioon, kontekst, näide, viited, termini autor ja sisestaja ning sisestamise aeg. Terminitöö sarnaneb tõlkimisega, kuna mõlemal juhul tuleb leida adekvaatne vaste

sihtkeele vahendeid kasutades, kusjuures vahel on sisuline vastavus keelte vahel sõna tasandil vaid näiline.

Sel viisil termini loomine ja kirjapanek eeldab spetsialistide kestva koostööd. Terminikomisjoni kutsuvad kokku eelkõige eriteadlased, kes vajavad oma väljendusvõimaluste avardamist ja täpsustamist. Seejuures on ühiskonnale omased valdkonnasisesed erisused koolkondade ja generatsioonide maailmavaates ning väljakujunenud tavad erialases kirjalikus väljendusviisis. Märkimisväärse tähtsusega on teadlaste valmisolek mõista teabe edastamisel selle keelelise vormi mõju auditooriumi vastuvõtuvõimele. See tingib lingvisti kaasamise erialakomisjoni töösse. Terminikomisjoni liikmetelt eeldab töö eripära mitmeid omadusi, sest lisaks oma eriala valdamisele tuleb kasuks väga hea keeletaju ema- ja võõrkeeltes, erialaline lugemus mitmes keeles, mis annab laiema teabe terminimoodustamise meetoditest eri keeltes, lähedaste valdkondadega kursis olemine, avar maailmavaade ja intellektuaalne akadeemiline suhtlusoskus.

Terminitöös on väga tähtis eeldus erialateavet kandva sõna keelelise rüü tajumine ja arusaam, et termin allub kindlatele lingvistilistele põhimõtetele. Keele mõju võib spetsialistile näiliselt märkamatukski jääda, ent lugeja jaoks on see teabe mõistmisel mõjus vahend. Teadlase vaade on suunatud n-õ seest välja. Seevastu teabe kasutajal, kes erialast tausta mitte tundva tõlkija, ametniku või praktikuna vaatab väljast sisse, on teabe mõistmisel abiks vaid need terminid, mida teadlane kasutas. Järelikult vajab terminikomisjoni kuuluv teadlane lingvistilist teavet ja keelespetsialist omakorda sisulist teavet. Komisjoni keeleksperdil tuleb olla kursis mitme keele terminimoodustusvõtetega, et tunda terminit vajavat mõistet võimalikult mitmekülgsest. Lingvisti ülesanne on termini moodustamise käigus analüüsida, kas see on teadlasele vajalikul määral täpne ja vastavuses mõistega, tähenduselt selge, keeleliselt korrektne ja kasutajale suupärase vormiga. Selline töö on ajamahukas. Samas seab just aeg terminiloomele proovikivi, sest üldjuhul on nähtus juba olemas ja vähemalt esialgne termin kas toorlaenuna või mitme sünonüümina käibel. Sellistes oludes uut varianti välja pakkudes peab termin veenma mitut sihtrühma ehk olema tabav, suupärane ja ühemõtteline. Vastasel juhul kujunevad tegeliku kasutuse ja terminibaaside paralleelmaailmad.

Eestikeelsete terminkomisjonide tööd iseloomustab ka tahk, et valdavalt johtub terminiarutelu ingliskeelse termini või selle toorlaenu

kasutusest siis, kui kasutajale on see eesti keelega sobimatu vorm juba omaseks saanud. Sellise hoiaku kujunemist toetab ka Euroopa Liidu dokumentide tõlkimine inglise keelest põhimõttel, et sihtkeelse teksti kirjakuju ja terminid oleksid lähtekeelele võimalikult sarnased ja pigem üldistava tähendusega. Näiteks soovis maaeluministerium oma päringus maaülikooli terminikomisjonile leida kanakasvatuse vaste ingliskeelsele terminile *open-air run*. Eestikeelses Euroopa Liidu määruses ja direktiivis, Eesti õigusaktis ja erialaterminite kogumikus kasutatakse termineid *uitevæli, jooksuaed ja jalutusaed*. Terminikomisjon soovitab arusaadavaid ja lühikesi termineid *kanaaed* või *tarandik*, mis kuuluvad praktikute kõnepruuki. Olulisem sellest, kas kanad jooksevad või jalutavad, on väljendada seda, et linnud on väljas piiratud alal, kaitudes liigiomaselt. *Tarandik* sedastab samuti piiratud ala tähendust, see on kirjas kogumikus „Linnukasvatuse terminid” ja sobib ka teiste liikide kontekstis. *Uitevæli* viitab püüdele lähtuda ingliskeelse termini sõnadest. *Væli* tähendab maa-ala, kuid ei märgi ala piiratust. Üldisema tähendusega terminitest kasutatakse *jooksuaeda* rohkemate liikide puhul. Jalutamine on pigem mõtisklus ja uitamine, kuid kas keegi on näinud jalutavat kana? Me ei pea olema inglise keele pärased, vaid arusaadavad.

Terminite lahtumatu osa on tulemuste avalikustamine ja võimalikult paljude kasutajate teavitamine. Terminikomisjonide digitaalsed andmebaasid on tõhusad juhul, kui neid tuntakse ning need on omavahel ühendatud ja Google'i otsingumootoriga seotud.

2012. aastal moodustati Eesti maaülikoolis veterinaarmeditsiini ja loomakasvatuse valdkonna eestikeelse terminoloogia komisjon. Selle tingis vajadus termineid korrastada, arendada ning õppetöös ja trükistes kasutada. Komisjoni töö eesmärk on tegeleda terminivara ühtlustamisega. Samas arvestatakse terminoloogiliste erinevustega, näiteks nimetatakse lihatehnoloogias ja anatoomias looma kehapiirkondi erinevalt, vrd *ribid* ja *roided*. Rümbe tükeldamisskeemis on *ees-* ja *tagakoot*, anatoomid nimetavad vastavalt *küünarvars* ja *säär*.

Enn Ernitsa sõnul erinevad humaan- ja veterinaarmeditsiinis terminid kohati asjatult. Meedikud kasutavad haigusenimetus *marutõbi* ja *leukeemia*, veterinaarias on kasutusel *marutaud* ja *leukoos*, kusjuures leukeemia (valgeveresus) on üksnes haiguse tunnus. Meditsiinisõnastik (2004) ei sisalda *leukoosi*, küll aga on Valdese-Veski meditsiinisõnaraamatus

„*leucosis* – leukoos (valgelibletõbi)”. Meditsiinisõnastiku järgi on olemas isegi termin *leucaemia aleucaemica* – aleukeemiline lümfoidleukeemia, st leukeemiata leukeemia. Siit ilmneb selgesti, et sama termin kahes tähenduses (sümptom ja haigus) sugugi ei kõlba.

Terminoloogiakomisjon annab hinnangu valdkonna väitekirjade eestikeelsetes kokkuvõtetes kasutatud terminitele, pöörates terminikasutusele sel viisil spetsialistide tähelepanu ning tuues esile eesti oskuskeele tundmise ja inglise keele mõju mõistmise. Samuti peegeldab see teadusharu erialakeelekäsitlust tervikuna ning harib teadlaste järelkasvu.

Terminikomisjon soovib eestikeelseid termineid, mis kirjeldaksid mõiste olemust, näiteks *kihtrandomiseerimise* kõrval tuleb kaaluda terminite *kihtjuhuvalim* ja *kihiline juhuvalik* kasutuselevõttu. Sünonüümsete oma- või võõrterminite eelistamine on pidevalt päevakorral. Komisjon soovib eestikeelseid termineid, näiteks *emakalihaskest* vs. *ümüomeetrium*, *saastumine* vs. *kontaminatsioon*, *mürkveresus* vs. *tokseemia*. Võõrsõna *supernatant* jaoks annab biokeemiaseltsi terminoloogiasõnastik vaste „pealislahus”. Seega tuleb olla kursis vähemalt oma ja lähedaste erialade terminikogudega.

Terminikasutuses tuleb autoril eristada üldkasutatavaid keelendeid ja erialatermineid, näiteks asendada *puusanukk* anatoomia terminiga *puusaköber*.

Termini täpsus väljendub ka sõnavormi kaudu. Kui rõhuasetus on poegimisprotsessil, siis on kohane „esmaspoegija”; kui on aga oluline, et uuritavad loomad on poeginud, siis eristab *nud*- vorm „esmapoeginud” looma seisundit täpsemalt.

Termini kohasuse analüüs eeldab selle analüüsimist kontekstis. Terminid võivad olla õiged, kuid nende läbisegi kasutus ei võimalda tekstist aru saada. Teemaga kursis olev spetsialist suudab lugeda lausesse teavet, mis on seal varjatult, ning seetõttu ei pruugi ta osata lauset või lõiku korrigeerida. Näiteks *lihaskiud*, *lihaskiutüübid* ja *lihased* ei ole sünonüümid ning nende õiget kasutust saab hinnata vaid eriala tundev ja terminitõõga kursis olev lugeja. Loetelu “*sidekoed, kõõlused, kondid, kamar, veri*” ei ole ühtlik, sest *sidekoed* viitab koeliigile ja korrektne oleks *sidekoemoodustised* või *pehmed koed*.

Täiendi ja põhisõna kokku kirjutamine tagab teabe selguse ja täpsuse: *tiinuse lõpul olev vrd lõptiine; tundlikkus antibiootikumidele vrd antibiootikumitundlikkus, puhta laktoosi lahus vrd puhas laktoosilahus*.

Tähtis on piisavuse põhimõtte järgimine (*fermenteerimisprotsessi* asemel sobib *fermenteerimine*) ning mõistete tundmine, eristamaks näiteks *mõõtu* ja *möödet*.

Spetsiifilises ja samas laiale haritud lugejaskonnale arusaadavas erialatekstis on korrektsed terminid valdkondadeülese täppistöö tulemus. Terminid tundmine algab terviku üle süvitsi mõtlemise oskusest ja väljendub oma mõtete arusaadavas esitamises nii, et need oleksid riidetatud optimaalsesse keelelisse rüüsesse.

OK